

Kodėl europinės Ukrainos ateities negalima sieti su J.Tymošenko likimu?

Marius Laurinavičius, Vytautas Keršanskas

Politinė drama Ukrainoje jau senokai virto tarptautiniu trileriu: spės ar nespės oficialusis Kijevas išpildyti svarbiausią Briuselio sąlygą Asociacijos ir laisvosios prekybos sutarčiai pasirašyti Vilniuje rengiamame ES-Rytų partnerystės viršūnių susitikime? Ar bus išleista buvusi Ukrainos premjerė J.Tymošenko gydytis į Vokietiją? O net jei taip, kokiomis sąlygomis? Ar tos sąlygos atitiks ES iškeltas sąlygas?

Kas svarbiau: personalija ar institucijos?

Nors, vykdant ES iškeltus reikalavimus, net formaliai be J.Tymošenko problemos sprendimo Ukrainai dar liko užbaigti ir rinkimų įstatymo bei prokuratūros reformos įstatymo priėmimą parlamente, bet visas dėmesys sutelktas būtent į buvusios Ukrainos premjerės likimą. Tuo tarpu pati politikė, kad ir kaip paradoksalu, ragina pasirašyti Asociacijos ir laisvosios prekybos sutartį su Ukraina, nepaisant to, ar bus išspręsta jos kalinimo problema.

Lietuvos užsienio politikos linija šiuo klausimu visuomet išliko nuosekli, nors ji ir ne visai atitinka bent jau viešai deklaruojamą Briuselio normatyvinę ir vertybinę poziciją esą bet kuri valstybė žengti ES integracijos keliu gali tik atitinkama demokratijos kriterijus.

ES teigia, kad J.Tymošenko kalinimas yra vadinamojo „selektyvaus teisingumo“ pavyzdys, neatitinkantis Sąjungos demokratijos standartų, todėl užkertantis kelią Asociacijos sutarties pasirašymui su Ukraina, kol problema bus išspręsta. Tačiau akivaizdu, kad net tarp tokios pozicijos rėmėjų šias nuostatas lemia visiškai skirtingos priežastys – jei vienos šalys iš tiesų laikosi šios normatyvinės-vertybinės pozicijos, kitoms tai tik pretekstas savo rezervuotam požiūriui į Ukrainos ES integracijos procesą pagrįsti.

Nors net aukščiausi Lietuvos pareigūnai, ypač prezidentė D.Grybauskaitė, kiekviena proga pabrėžia demokratijos, žmogaus teisių ir teisės viršenybės kriterijų svarbą Ukrainos suartėjimui su ES, tuo pačiu oficialusis Vilnius neslepia pozicijos, kad „vieno žmogaus likimas, kad ir koks svarbus jis būtų, neturi lemti tokios šalies, kaip Ukraina ateities“.

Žvilgsnis per geopolitinius akinius

Ši pozicija be didesnių išsisukinėjimų dažniausiai grindžiama geopolitiniais pačios Lietuvos interesais. Mat bent jau tarp Lietuvos politinio elito ir ekspertų bendruomenės kone visuotinai sutariama, jog Ukrainos integracija į ES yra ir nacionalinis Lietuvos interesas. Ypač turint galvoje alternatyvų Rusijos siūlomą Eurazijos sąjungos geopolitinį projektą ir potencialią jo grėsmę mūsų šaliai, Kremliai vis dar neatsisakant imperinių ambicijų. Kitaip tariant,

klausiama, ar ES dėl smulkios detalės yra pasirengusi rizikuoti svarbaus geopolitinio mūšio lauke.

Toks požiūris taip pat turi savo trūkumų. Pirmiausia todėl, kad prielaida, jog neva ES atstumtą Ukrainą galėtų lengvai suvilioti savo Eurazijos Sąjunga kurianti ir Muitų sąjungą į Ukrainą išplėsti tikrai trokštanti Rusija, kol kas neatrodo pagrįsta kokiais nors rimtesniais argumentais. Atvirksčiai, nors dabartinis prezidentas V.Janukovyčius ilgai vadintas „prorusišku“ ir net panašiai kaip dabar baimintasi, kad jis gali bent jau suartinti Ukrainą su Rusija, nieko panašaus neįvyko.

Ukraina iki šiol sėkmingai atlaikė kone visus Rusijos spaudimo protrūkius. Ir ne vien politinėje srityje. Pavyzdžiui, nepaisant tikrai sudėtingos padėties gamtinių dujų sektoriuje, Kijevas taip ir nepasidavė nei Rusijos vilionėms, nei spaudimui perduoti savo dujotiekių tinklą Maskvos kontrolėn.

Maža to, ne tik politinis, bet ir ekonominis Ukrainos elitas, dažnai laikomas svarbiausių sprendimų priėmėju šalyje, nuosekliai demonstruoja akivaizdų interesą, kad Ukraina sparčiau žengtų europinės integracijos – ypač dėl laisvosios prekybos sutarties pasirašymo su ES. Tuo aiškinamas ir ES integracijos procesų paspartėjimas Ukrainoje būtent atėjus į valdžią V.Janukovyčiui. Nors pats dabartinis Ukrainos prezidentas demonstruoja norą toliau išlaikyti ir vadinamąją balansavimo politiką.

Antras vien geopolitinio kriterijaus taikymo J.Tymošenkos bylos vertinimui Asociacijos ir laisvosios prekybos sutarčių pasirašymo kontekste trūkumas yra tas, kad bent jau kai kurie Ukrainos atstovai kartais net neslepia, kad derybose su Europos Sąjunga norėtų primesti savo žaidimo taisykles, užuot tiesiog paklusę ilgametėms Sąjungos normoms. O viešai deklaruotų principų (šiuo atveju reikalavimo paleisti J.Tymošenko) vienoks ar kitoks atsisakymas ne tik mažintų ES autoritetą, bet ir skatintų Ukrainą tolesnėse derybose dar labiau siekti nuolaidų, o ne taikytis prie Sąjungos normų ir pagal jas reformuoti savo šalį. O tai savaime gali tapti kliūtimi tolesniam Ukrainos suartėjimo su ES procesui.

Politizuotų vertinimų spąstai

Tačiau artėjant J.Tymošenko problemos sprendimo atomazgai iškyla dar keletas svarbių argumentų, kodėl Vilniuje ketinami priimti sprendimai neturėtų būti siejami tiesiogiai su buvusios Ukrainos premjerės likimu.

Pirmiausia, net ir visiškai J.Tymošenko paleidimo sąlygos įvykdymas pagal ES reikalavimus savaime nesukurs jokios institucionalizuotos teisinės aplinkos, kad „selektyvaus teisingumo“ problema Ukrainoje būtų išspręsta ne tik šiam kartui, bet ir ateityje. Todėl šios problemos sprendimas taip pat ir demokratijos, žmogaus teisių ir teisės viršenybės kriterijų požiūriu yra mažiau svarbus net lyginant su jau minėtais dar neužbaigtais rinkimų įstatymo bei prokuratūros reformos įstatymo priėmimo procesais.

Antra, pati „selektyvaus teisingumo“ sąvoka neturi nei jokio aiškaus apibrėžimo, nei aiškių kriterijų, kada ir kam ji taikoma. Šią problemą ypač išryškina kitos svarbaus sprendimo

Vilniuje laukiančios Rytų partnerystės programos dalyvės – Gruzijos pavyzdys. Apie tikrą ar tariamą „selektyvų teisingumą“, kai teisiškai persekiojami buvusios Gruzijos vyriausybės nariai viešai kalba net aukščiausi ES šalių pareigūnai ir Briuselio atstovai. Europos Komisijos vadovas J.M.Barroso, neseniai susitikęs su M.Saakašviliu viešai paragino Tbilisį nesumanyti pradėti bent jau šio politiko teisinio persekiojimo, kai jis baigs prezidento kadenciją ir neteks neliečiamybės.

Tačiau, pavyzdžiui, Europos Komisijos specialusis patarėjas Gruzijos konstitucinei ir teisės reformai bei žmogaus teisėms Th.Hammarbergas rugsėjį paskelbtame savo raporte apie padėtį Gruzijoje „selektyvų teisingumą“ mini tik prabėgšmomis ir tik, kaip opozicijos kaltinimus, o ne savo paties išvadą, kad „selektyvus teisingumas“ Gruzijoje iš tiesų egzistuoja. Taigi, galima daryti išvadą, kad ekspertų lygiu politiniai kaltinimai Tbilisiui dėl tariamo oponentų persekiojimo bent jau kol kas nėra patvirtinti.

Reikalavimų Ukrainai dėl J.Tymošenko paleidimo kontekste tai mažina pačios ES patikimumą: jei Gruzijoje „selektyvus teisingumas“ vis dėlto irgi egzistuoja, kodėl jo atsisakymas nėra sąlyga šiai šaliai Vilniuje parafuoti Asociacijos ir laisvosios prekybos sutartis, o dėl Ukrainos tokių pat sutarčių pasirašymo ši sąlyga jau keliama. O jei Gruzijos atveju teiginiai apie „selektyvų teisingumą“ yra tik politinės spekuliacijos, bent jau kol kas nepatvirtintos ekspertų tyrimais, tuomet kyla klausimas dėl tokio vertinimo legitimumo ir J.Tymošenkos atveju. Nors Asociacijos sutarties pasirašymas yra kokybiškai kur kas didesnis žingsnis suartėjimo su ES link, nei sutarties parafavimas, ES, siekdama „apsidrausti“ nuo pasikartojančių situacijų, kai likus kelioms dienoms iki lemiamo apsisprendimo kylančių klausimų yra daugiau, nei atsakymų, neturėtų taikyti dvigubų standartų ir nuosekliai reikalauti „selektyvaus teisingumo“ sprendimo nepriklausomai nuo derybinės stadijos.

Toks galimas ES nenuoseklumas ar net dvejojų standartų taikymas (bent jau kritikai tikrai gauna peno tokiems kaltinimams) kelia grėsmę ir visai Rytų partnerystės programai. Juo labiau, kad tai ne pirmas atvejis, kai skirtingos Rytų partnerystės šalys vertinamos skirtingai ir joms taikomi skirtingi kriterijai – bent jau nevienodas ES požiūris į panašiai valdomas bei panašių problemų dėl demokratijos ir žmogaus teisių turinčias Baltarusiją ir Azerbaidžaną tarptautinėje spaudoje aptarinėjimas jau kurį laiką.

Kokie įrankiai veiksmingiausi?

Kad ir kaip baigtųsi Vilniaus viršūnių susitikimas ir J.Tymošenko byla, iššūkiai dėl tolesnio Ukrainos suartėjimo su ES proceso niekur nedings. Maža to, visai tikėtina, kad Asociacijos sutarties pasirašymas gali net atvėsinti Ukrainos norą tęsti

Mat bent jau dalies ekonominio Ukrainos elito svarbiausias tikslas būtų beveik pasiektas (laisvos prekybos sutartį beliktų ratifikuoti ir pradėti įgyvendinti), o tolesnės reformos ir ES normų perkėlimas į Ukrainos gyvenimą ko gero keltų grėsmę net dabartinei politinei-ekonominei šalies sanklodai, kuri iš esmės laikosi ant vadinamųjų oligarchų ir politikų simbiozės pamatų.

Tad kokie gali būti įrankiai skatinantys minėtą reformų tąsą, o tuo pačiu ir Ukrainos ekonominės-politinės sistemos europizavimą po Vilniaus viršūnių susitikimo?

Netikėtą atsakymą galbūt gali padėti rasti ta pati buvusios premjerės J.Tymošenko ir jos oponentų iš dabartinės valdžios bei ją palaikančių verslininkų priešprieša. Ir būtent toje srityje, kuri bent jau formaliai ir yra dabartinės J.Tymošenko bylos pagrindas - energetikos sektoriuje.

Net ir nepritardami J.Tymošenko įkalinimui dėl tariamo įgaliojimų viršijimo 2009 metais pasirašant dujų tiekimo sutartį su „Gazprom“, turėtume pripažinti, kad ši politikė bent jau energetikos srityje puikiai simbolizuoja Ukrainos praeitį, o ne europietišką ateitį. Visiška priklausomybė nuo „Gazprom“, neskaidrūs sandoriai su šia Rusijos dujų monopolininke – tokie iš esmės buvo svarbiausi J.Tymošenko ar net visos Ukrainos tų laikų gamtinių dujų rinkos bruožai.

Reikia pripažinti, kad dabar padėtis visiškai pasikeitusi. Netgi trečiojo energetikos paketo tikslus Ukraina „de facto“ įgyvendina sparčiau net už Lietuvą. Nors visų trečiojo energetikos paketo direktyvų ir normų Ukraina dar tikrai nėra įgyvendinusi, jos dujų rinka bent jau iš dalies liberalizuota yra jau dabar.

Tai galima iliustruoti skaičiais: pagal oficialiai vyriausybės patvirtintą planą iš 27,3 milijardų kubinių metrų gamtinių dujų, kurias Ukraina 2013 metais planavo importuoti, jau tik 18 milijardų kubinių metrų turėjo būti pirkti iš „Gazprom“. Dar 8 milijardus kubinių metrų dujų turėjo pateikti vieno vadinamųjų Ukrainos oligarchų D.Firtašo bendrovė „Ostchem“, o 1,3 milijardo, Vokietijos koncernas RWE.

Jau dabar galima prognozuoti, kad realiai „Gazprom“ dalis bus dar mažesnė. Lapkričio 8 dieną Ukraina visiškai sustabdė dujų pirkimą iš Rusijos dujų giganto ir, kai kuriais duomenimis, neketina jo atnaujinti bent jau iki Naujųjų metų. Toks buvo Kijevo atsakas į „Gazprom“ reikalavimus Ukrainos bendrovei „Naftogaz“ skubiai sumokėti milijardines skolas arba pereiti prie išankstinio apmokėjimo už tiekiamas dujas. Beje, tai ne pirmas kartas, kai Ukraina bent trumpam visiškai nutraukia dujų pirkimą iš „Gazprom“. Taip jau buvo atsitikę šių metų kovą.

Nors daugelis ekspertų pripažįsta, kad tokio akibrokšto „Gazprom“ Ukraina galėjo griebtis tik dėl labai šilto oro, kuris lemia mažesnę dujų suvartojimą ir požeminėse dujų saugyklose turimų atsargų naudojimo. Visiškai atsisakyti dujų pirkimo iš „Gazprom“ Ukraina kol kas dar sau leisti negali ir artimiausias metais negalės.

Tačiau vien jau dabartinė padėtis kaip diena ir naktis skiriasi nuo tos kuri buvo vos prieš kelerius metus. Juo labiau, kad prie minėtų dujų pardavėjų Ukrainos rinkoje šiais metais prisijungė dar du – su vadinamąja V.Janukovyčiaus šeima siejamo oligarcho S.Kurčenko įmonė VETEK ir turtingiausio ukrainiečio R.Achmetovo bendrovė DTEK.

Kaip viskas galėjo taip greitai pasikeisti? Į šį klausimą gali būti du atsakymai. Pirmas – formalus.

Bendradarbiavimas energetikos sektoriuje laikomas esminiu Ukrainos santykių tos pačios Rytų partnerystės programos kontekste elementu. Todėl galima teigti, kad rengdamasi Asociacijos ir laisvosios prekybos sutarčių pasirašymui, Ukraina tiesiog nuosekliai darė savo namų darbus energetikos sektoriuje ir bent iš dalies liberalizavo savo dujų rinką bei įgyvendino reikiamas ES normas šioje srityje. Apie tai iš esmės kalbama dar šių metų vasarį pasirašytame Septintajame bendrame ES-Ukrainos raporte dėl Energetikos bendradarbiavimo supratimo memorandumo įgyvendinimo.

Maža to, dar 2011-ųjų vasarį Ukraina prisijungė prie vadinamosios Energetikos bendrijos, kuri yra sutarusi energetikos sektorių tvarkyti pagal ES teisę, todėl ir trečiojo energetikos paketo reikalavimus, net nebūdama ES nare, Ukraina įsipareigojo įgyvendinti.

Tačiau dar Šeštajame bendrame ES-Ukrainos raporte dėl Energetikos bendradarbiavimo supratimo memorandumo įgyvendinimo, paskelbtame 2012 metų pradžioje, kalbama apie pažangos trūkumą daugelyje bent jau gamtinių dujų sektoriaus sferų. Ekspertai tuomet taip pat kalbėjo, kad įstojimas į Energetikos bendriją taip pat pirmaisiais metais nedavė apčiuopiamų reformų rezultatų.

Tad kas staiga pasikeitė? Tai paaiškinti galbūt galėtų antroji permainų Ukrainos dujų sektoriuje versija. Jei laikysimės jos, lūžio tašku tapo ne Ukrainos vyriausybės pasiryžimas kuo skubiau įgyvendinti stojimo į Energetikos bendriją įsipareigojimus ar reikalavimus, būtinus Asociacijos ir laisvosios prekybos sutarties pasirašymui, o konkretūs įtakingiausių Ukrainos verslininkų interesai.

Viskas prasidėjo 2011 metų pavasarį, kai D.Firtašo pastangomis teismas atšaukė J.Tymošenko vyriausybės 2008 metais priimtą nutarimą, kuriuo gamtinių dujų importo į Ukrainą teisė buvo suteikta išimtinai valstybinei bendrovei „Naftogaz“. Šiuo nutarimu J.Tymošenko kaip tik pasiekė, kad D.Firtašo bendrovė „Ukrغاز-Energo“ būtų pašalinta iš Ukrainos dujų rinkos.

Jau 2011 metų balandį D.Firtašo bendrovė „Ostchem“ pradėjo gamtinių dujų iš Vidurinės Azijos importą jo paties valdomoms chemijos pramonės įmonėms. Ir būtent tuomet iš esmės prasidėjo tiek faktinis, tiek teisinis-reguliacinis Ukrainos dujų rinkos liberalizavimas. Kitaip tariant, supratę savo interesus, verslininkai patys pradėjo „spausti“ valdžią žengti ES siūlomą dujų rinkos liberalizavimo keliu. Tuo tarpu J.Tymošenko rinkosi visai kitą tos pačios problemos sprendimo būdą.

Proveržį šioje srityje Ukrainoje, žinoma, lėmė ir šalies nacionaliniai interesai, ypač po to, kai šalis „atrado“ galimybę iš esmės „Gazprom“ dujų eksportui į Europą sukurtą ir pritaikytą dujotiekių tinklą panaudoti „atbuline eiga“ – nuo „Gazprom“ nepriklausomam dujų importui į Ukrainą iš Europos. Tačiau galima lengvai nuspėti, kad konkretus įtakingiausių Ukrainos verslininkų interesas veržtis į šią rinką gerokai paspartino ir biurokratinis jos liberalizavimo procesus.

Nors Rusija greitai užvėrė kelius Vidurinės Azijos dujų importui į Ukrainą, jau 2012 metais Ukrainos vyriausybė savo įsaku apskritai panaikino bet kokią gamtinių dujų importo monopoliją. Tai pačiais metais prie dujų pardavėjų Ukrainai be „Gazprom“ ir „Ostchem“

atsirado ir Vokietijos koncerno RWE vardas. 2013 metais prie jų prisijungė ir dar dvi bendrovės – jau minėtos VETEK ir DTEK. Apie ryškią pažangą teisinės-reguliacinės dujų rinkos liberalizavimo ir atitikimo ES teisei srityje, kaip minėta, kalbama Septintajame bendrame ES-Ukrainos raporte dėl Energetikos bendradarbiavimo supratimo memorandumo įgyvendinimo.

Šis pavyzdys rodo, kad konkretūs verslininkų interesai kartais gali Ukrainos pažangą suartėjimo su ES srityje pastūmėti net toliau ir sparčiau negu institucinis integracijos procesas. Kuo daugiau panašių nišų ir įrankių ras ES arba Ukrainos integracijos šalininkai joje, tuo procesas gali būti sėkmingesnis.